

első magyar nyelven nyomott könyvnek számít a történelmi Magyarország területén. Kultúr szerepét a hazai protestáns irodalom történetében Horvát János így értékelte: „Modorában nincs ugyan semmi szónokias lendület, de az a tudós szárazság sem, mely egyebek közt Melius 'magyarázatait' jellemezte. Egyszerű, világos, higgadt előadás az övé; részletezőbb csak az evangéliumból olvasott egyik-másik szenttérténi szakasz előadásában... Nyelvén van valami csekély göcseji íz, de nem következtetesen. Szcenci Molnár Albert elődei között Kultúr György műveit tartotta a legkülönbeknek.”

A reformáció hitelveit népszerűsítő kötetek súlyát jól mutatja, hogy II. Miksa császár már 1574. február 7-én utasította Bánffy Miklós fivérét, Lászlót, hogy haladéktalanul üzze el birtokáról a szentháromságtagadó könyvnyomtató család sarját. Bár a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó Bánffy László, Bornemisza Péter támogatója, meggyőződéses protestáns lévén vonakodott az uralkodó parancsának végrehajtásáról, Hoffhalter jobbnak látta távozni a birtokról.

Rövid ideig a szigetvári hős fiának, Zrinyi Györgynek drávavásárhelyi udvarában tartózkodott, majd édesapja működése színhelyei irányába vette útját. 1577-től egy évtizedig Debrecenben és Nagyváradon tartott fenn műhelyt, egészen 1586-ban bekövetkezett haláláig.

A Skrzetusky/Hoffhalter család tipográfiai ténykedése a már említett lengyel, belgiumi, svájci, osztrák és magyar vonatkozásai mellett még két nemzet művelődéstörténetében is nyomot hagyott. Werbőczy nevezetes joggyűjteményét, a Raphael Hoffhalter által 1565-ben Debrecenben kinyomtatott magyar nyelvű kiadásból, kilenc év múlva fordította horvatra Ivanuš Pergošić varasdi jegyző. A közelmúltban pedig az is bizonyítást nyert, hogy az erdélyi szászok központja, Nagyszében officinája még a XVII. században is a Hoffhalter-féle betűket és fametszeteket használta. E valóban európai jelentőségű nyomdászfamilia tehát joggal megérdemli, hogy mind a lengyel—magyar kapcsolatok, mind a protestantizmus haladó hagyományai között számon tartsuk emlékét.

Székely András Bertalan

Győr megyei jobbágykeservek a XVII. század végén

Az 1680-as évek közepén dúló felszabadító hadjáratok, amelyek a török uralom végleges felszámolását célozták, Győr megye lakosságát is súlyos megpróbáltatások elé állították. A visszavonuló ellenség üldözésére bevetett idegen, főleg német zsoldosok kegyetlenkedéseikben, pusztításaikban gyakran még a janicsárokon is túltettek. Emellett a csapatok eltartásához szükséges természetbeni szolgáltatások sok helyütt éhhalállal fenyegették a kétségbeesett népet, amely végső elkeseredésében inkább elmenekült. A bajokat Esterházy Pál, az ország nádora is jól ismerte, hiszen ő állapította meg, hogy *a magyarság száz év alatt nem fizetett annyit a töröknek, mint az elmúlt néhány esztendő során a külföldi katonaságnak.*

A bécsi kormányzat egy kis jóakarattal segíthetett volna a bajokon, de beérte annyival, hogy rávette uralkodóját, küldjön időnként nyugtató hangű leveleket az ország rendjeihez, az egyre feszültebbé váló hangulat csillapítására. Győr megye alispánjához is érkezett ilyen császári leirat, amely a zsoldos csapatoknak a falvak népe ellen elkövetett kihágásaira vonatkozólag közölt rendszabályokat. Az efféle utasításoknak gyakorlatilag nem sok foganatjuk volt és ebben az időszakban a megye közgyűlése is a saját gondjaival foglalkozott. Kardforgató nemesei ugyanis szétszéledtek, mert már unták az örökös hadakozásokat. Még a nádor ismételt felhívásaira sem sikerült a felkelő sereg kellő számú, újbóli összetoborzását végrehajtani.

A munkáját a rendkívüli helyzet ellenére is szorgosan végző vidéki lakosság szempontjából az volt a legnagyobb baj, hogy megfelelő kaszárnyák hiányában a katonák százeit kellett egy-egy községben elhelyezni, minek folytán a polgári és szegényparaszti házakban való együttélés magában rejtette a surlódások, összeütközések minden lehetőségét. Legsúlyosabban persze a jobbágyokban élő nép sínylette meg az ilyen hadmozdulatokból eredő, vesztérhes időkét. Nyomorúságos kunyhóit, otthonait gyakran a kőbor katonák, sőt a falvak hajdúk sem kímélték meg. A panaszok, sérelmek orvoslására természetesen első-sorban a földesuraknak kellett volna gondoskodniuk, de többségükben mit sem törődtek jobbágyaik ügyes-bajos dolgaival, vagy oly távol laktak tőlük, hogy a jogtalan támadásokkal szemben még akarva sem tudtak volna megfelelő védelmet nyújtani. De hogyan is tudtak volna igazságot tenni, amikor a legtöbb hatalmaskodást éppen a nagybirtokokosok követték el. A szabad költözködés joga papíron megillette a jobbágyembert, a gyakorlatban azonban vajmi kevés biztosítékot jelentett ez az önvédelmi lehetőség az túlkapaszkodás szemben. A helyváltoztatás engedménye ugyanis csak abban az esetben állott fenn, ha az úrbéri tartozások teljes kiegyenlítését nyertek. Ez viszont az akkori körülmények között szinte elképzelhetetlen volt. A jobbágycsaládok állandó hátralékban álltak, ha mégis elköltöztek, sokszor erőszakkal kényszerítették őket vissza. Bár végeredményben a költözködés sem javított a szegényparaszti nép sorsán, mivel a terhek és kötelezettségek mindenütt egyformán nyomasztóak voltak.

Mercy tábornok, a győri hadbiztonság parancsnoka a vármegyéhez intézett egyik levelében személyesen is elismerte, hogy „a lakosság a téli katonai elszállásolások miatt túlságosan igénybe van véve”, de ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a rendkívüli állapot folytán egyelőre nem tud könnyíteni a nép helyzetén. Még jellemzőbb azonban a nádorhoz küldött azon alispáni felterjesztés, amely azért került a felsőbb fórumok elé, mivel az átvonuló seregek fosztogatásait a nagybirtokos nemesség már a saját bőrén is érezte. A panaszírat többek közt a következőket tartalmazza: „Kísded vármegyénk részint a pogány ellenség, részint a sok jól és alá járó hadak miatt annyira elpusztult és utolsó romlására jutott, hogy a járásokban alig található néhány otthon lakó szegény ember, de ezek is jobbára koldulásokkal keresik kenyerüket”. Talán ennek a hivatalos lépésnek is része volt abban, hogy a katonai kihágások híre közben a fővezérhez, Károly lotharingiai herceghez is eljutott. Tanácsadó kísérete ugyan mindent elkövetett, hogy a történeteket elsimítsa, de a sorozatos feljelentések miatt felbőszült hadúr ez egyszer hajthatatlan maradt, és a megyehatóságokhoz címzett leiratában határozott ígéretet tett arra, hogy a Győrött és környékén állomásozó német zsoldosok ügyében szigorú vizsgálatot fog indítani. Sajnos az egykorú krónika feljegyzései nem szólnak arról, vajon a megtorlások valóban megtörténtek-e? Az alsóbb parancsnokságok mindenestre megkaphatták a szükséges utasításokat és esetleg a velük kapcsolatos felelősségre vonások is megtörténtek. A végképpen meglazult fegyelmet azonban a súlyosabb katonai büntetések sem tudták helyreállítani, a szélrőzsa minden irányból összegyűlt, kalandvágyó zsoldos csapatok soraiban.

Erre mutat egy elkeseredett hangú további panaszlevél is, melyet valamelyik Győr megyei földesúrhoz intézett a majorságaiban tengődő jobbágynépe. A címzett személye nem állapítható meg, mivel az irás a Megyei Levéltár egyik pertörédékének hátlapján maradt fenn az utókor számára. A könyörgés az alábbiakat adta a gazda tudomására: „Kérjük nagyságodat, méltóztassék kegyes szemével reánk nyomorultakra tekinteni, kik a sok jövő és menő csavargó katonák miatt nem alhatunk, rajtunk kvártélyoznak, úznek, kergetnek, vernek bennünket, mindenfelé. Azért alázatosan könyörgünk, méltóztassék egyfelől eligazítani állapotunkat, másfelől úri parancsoló levelet nekünk adni, hogy az efféle személyekkel mit kell cselekednünk, mert ha nagyságod ezt nem teszi velünk, kénytelenek lennénk pusztán hagyni a falvakat.”

A nincstelenek szenvedéseit, nyomorát különben csak egy tényező enyhítette, s ez maga a természet volt, amely ebben az időszakban évről évre bőséges természeli nyújtott kárpótlást a sok megpróbáltatásért és halakban, vadakban gazdag folyóival, erdősegeivel csökkentette a napi kenyérgondokat. Az éhhalál nem is igen szedte ekkortájt áldozatait, a népesség nagyarányú ritkulása a háborús cselekmények, valamint a zsoldosok és egyéb gonosztevők büntényeinek volt a következménye. A nehezen összekuporgatott élelmékészletek katonai igénybevételére is sor került azonban, amikor Köprili Musztafa, a félelmetes hírnagyvezér, 1690-ben újból támadást intézett a császári seregek ellen. Győr megye lakossága ettől kezdve a kanizsai tábor részleges ellátását is kénytelen volt magára vállalni. A jobbágytömegek felháborodása és elkeseredettsége emiatt ismét aggasztóvá vált, s csak lekötöttségük, illetve járatlanságuk mértékén múlt, hogy a gyűlölet lángjai nem csaptak fel a hamu alatt lappangó parázsból. Kolonics Lipót győri püspök nem véletlenül adta értésére éppen ekkor a megye rendjeinek, hogy adófizetési kötelezettsége alól most már egyetlen alattvaló, tehát a nemesi réteg, de a papság sem vonhatja ki magát.

Gondterhes és súlyos esztendőknék kellett még elmúlniuk, míg végre a bécsi kormányzat is ráeszmélt, hogy a török háború veszélyes terhétől mielőbb meg kell szabadulnia. A fényes győzelemmel végződött zentai csata elősegítette az események alakulását és az 1699-ben kötött karlócai békekötés végleg pontot tett a hódoltság gyászos korszakára. A legtöbbet sanyargatott néprétegek azonban nehezen tudtak szabadulni a győtrő emlékektől. Sorsuk átmenetileg javult ugyan, de az önkényuralommal és a földesúri túlkapásokkal szemben táplált ellenszenvük tovább érlelődött bennük, s amikor néhány esztendővel később II. Rákóczi Ferenc kibontotta a szabadság zászlaját, fásultságukban is megértették, hogy a haza függetlenségéért indított harcok során — melyek a szegény parasztság, a jobbágy emberek érdekeit is fel kívánták karolni — ott van a helyük a kuruc seregek mindenre elszánt kötelékeiben.

Dr. Lengyel Alfréd

Holub József monográfiája Zala vármegye középkori történetéről

Zala megye történetéről irt meglehetősen kevés feldolgozás között kiemelkedő helyet foglal el Holub József Zala megye középkoráról írott, három kötetre tervezett monográfiája: az 1929-ben megjelent I. (A megyei és egyházi közigazgatás története a középkorban), II. (Zala megye községeinek története a középkorban), valamint a család-történettel foglalkozó III. rész.

A XIX. század elején, de már a XVIII. század második felétől, a felvilágosodás, a reformkor idején Európa-szerte általánossá vált a nemzeti értékek felé fordulás. Magyarországon óriási lelkesedéssel harc